

Enne Esimest maailmasõda

Suured tehnilised leiutised ja masinaehituse kiire areng XVIII sajandi lõpul ja XIX algul mõjutasid tugevasti ehitusmaterjalide tööstust. Lubjaga kaasnes märgatavalt kvaliteetsem ehitussideline — tsement, mille leiutas inglane I. Aspidin. Eriti suureks muutus portlandtsemendi tähtsus raudbetooni leiutamisel XIX sajandi 60-ndate aastate lõpul.

Esimene portlandtsemendi tehase tootmisvõime Venemaal ehitati 1856. aastal Grodzieli linnakeses (praegusel Poola RV territooriumil). 1860. aastal tehti katsed luua tsemenditööstus Baltimaal, nimelt Riias. 1865. aastal, kui oli läbi uuritud Daugava dolomiitkivi omadused, ehitati C. Schmidt tehase Riiga. Samal ajal uuriti V. Lieveni juhtimisel toorainet Eestis Kunda mõisa maal. Uurimised lõppesid 1860-ndate aastate lõpul, millal otsustati ehitada tsemenditehas võimsusega 20 000 tünni (umbes 3300 t) tsementi aastas. Tehas valmis 1870. aastal. Seega oli Kunda tsemenditehas kolmandaks selle tööstusharu ettevõtteks tootmisvõimega Venemaal.

Et arendada tsemenditööstust, selleks tõsteti sisseveetava tsemendi tolle (1873., 1888., 1891. ja 1899. a.). Teine tegur, millele võisteldi välismaa tsemendi vastu, oli tsemendi kvaliteet. Tsaari-Venemaa ehitusseaduste põhjal ei tohtinud tsement sisaldada üle 3% magneesiumhapendit, välismaal 5%. Selle kitsenduse tõttu oli välismaa tsemendilt võetud võimalus Veneturul tarvitajaid leida. Oma maa tsemenditehaste kasumid olid seega suured ja kasvamisjõudsasti. See stimuleeris omanikke tehaseid laiendada ja tehniliselt täiustama. Kunda tsemenditehase laiendamiseks tehti algust 1878. aastal. 1880. aastal valmisid pidevalt töötavad ahjud, mida köeti kivisõega. Klinkrit jahvatati vee jõul. Savisegajate juures rakendati auru jõudu. Uuendustega kaasnes ka toodangu pidev tõus. 1890. aastal toodeti Kundas juba üle 19 000 t tsementi, mis turustati enamuses väljaspool Ees-

tit. Eriti rohkesti kasutati Kunda tsementi suurehituste juures, samuti uute tsemenditehaste ehitamisel Lõuna-Venemaal 1892. aasta «Postimehe» 269. numbrist võib lugeda järgmist: «Kunda tsemendivabrik tõuseb ikka kuulsamaks ja suuremaks. Kunda tsement on väga häa — parem kui ükski teine Venemaal. Sellepärast tõuseb vabriku kuulsus ja tsemendi tellimusi tuleb kaugeilt ja ligidalt riigist rohkesti. Ka Lõuna-Venemaale ja Kaukaasiassegi saadetakse Kunda tsementi.»

1890. aastal andis Kunda tsemenditehas 7—8% Venemaa tsemenditööstusele. Kunda tsemenditehase kogemusi kasutati mujalgi. Üks Venemaa (praegu Nõukogude Liidu) suuremaid tehaseid, Novorossiiski tsemenditehas, rajati tihedas koostöös Kunda tsemenditehasega 1880-ndate aastate algul. Aastatel 1892—1894 võeti Kundas kasutusele tsemendi tootmise kuivmenetlus ja endine tooraine — lubjamerger — asendati paekivi ja sinisaviga. 1890-ndate aastate jooksul tehti tehases taas hulk uuendusi (elektri jõul töötav tsemendiveski, uut tüüpi ahjud). Tehasele valmistas seadmeid Smidthi firma Taanis. Seoses tehniliste uuendustega kasvas toodang järjekindlalt. Tsemenditehase omanike kasumid suurendas ühtlasi odava naistööjõu kasutamine.

Kuni 1896. aastani veeti tsementi Kundast ära enamasti mööda merd. Palju kasutati tsemendivedudel ka hobuseid, eriti Kunda-Rakvere vahel 1896. aastal valmis raudteeharu Kunda-Rakvere mis hõlbustas märksa tsemendivedu. XX sajandi alguseks oli Kunda tsemenditehas kujunenud selle tööstusharu suurimaks esindajaks Põhja-Venemaal. Et tsemenditööstuse arenguks Eestis olid head toorainetingimused, siis loodi 1899. aastal selts veel teise tsemenditehase ehitamiseks Eestisse, nimelt Aserisse. Asutajaseltsi nimeks sai «Aserin» ja esimeheks USA kodanik Barry. Tehas valmis 1902. aastaks, kusjuures tema tootmisvõimsus oli

Kunda omast isegi suurem ja sisseseade moodsam.

Tsemendi osatähtsus tõusis väga kiiresti. Seda tingis raudbetooni laialdane kasutuselevõtt, eriti sõjalistes ehitustes. Tsemendi head turustamistingimused suurendasid tohutult tsemenditöösturite kasumeid ja stimuleerisid selle tööstusharu edasist kasvu Kundas ja Aseris. 1900. aastal valmistati Venemaal 2 062 500 tonni portlandtsementi, millest 2% moodustas Eestis toodetu.

Aastatel 1911—1912 rekonstrueeriti Kunda tsemenditehas täielikult ja ettevõtte muudeti aktsiaseltsiks. Aktsiad kuulusid nii kohalikule pangale kui ka Venemaa suurematele pankadele. Pärast rekonstrueerimist võeti täielikult kasutusele klinkripõletuse pöördahjud, mis valmistati Kopenhaagenis sealse Smidthi firmas. Tehase juhatajaks Kundas oli samast firmast saadetu spetsialist E. B. With. Rekonstrueerimise kaasnes mehaanilise töö osatähtsus. Esimese maailmasõja alguseks oli Kunda tsemenditehase tööliste arv tõusnud 800-ni ning toodang 102 000 tonni. Alles 1955. aastal ületati kogumahult 1913. a. tsemenditööstuse. Et nõudmine tsemendi järele tõusis, plaanitseti Kundasse veel kolmanda pöördahju ehitamist. Tunduvalt suurenesid ka Aseri tsemenditehase kasumid. See võimaldas omanikel ehitada Volskisse (Volgamaal) Aseri tsemenditehase filiaali. 1913. aastal hinnati nii Kunda kui ka Aseri tsemenditehase võimsust, samuti tööliste arvu enam-vähem võrdseks. Mõlemad tehased andsid enne Esimest maailmasõda umbes 10% Venemaa tsemenditööstuse kogutoodangust. Tsemenditööstus töötas Venemaal suurte kasumitega. Seda soodustas ühelt poolt kõrge kaitsetoll, teiselt poolt aga odav tööjõud ja soodsa turustamistingimused. Seepärast intensiivistusid välismaise kapitali katsed tsemenditehaste ehitamiseks Venemaal. Eesti alal uuriti tsemendi tootmise võimalusi Rakkas, Saaremaal ja Tallinna lähedal. Kavandati ka Aseri tsemenditehase rekonstrueerimist, mille tulemusena Eesti tsemenditööstuse võimsus oleks kasvanud veel 16 500 tonni võrra aastas.